

ВІДГУК

офіційного опонента Прокоф'євої Олеси Олексіївни
на дисертаційну роботу Пуденко Ірини Віталіївни
на тему «Суб'єктивне благополуччя матерів, які виховують дітей з
органічним ураженням нервової системи», подану на здобуття наукового
ступеня кандидата психологічних наук
за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Вивчення дисертації та опублікованих праць дає підстави для розгорнутої характеристики результатів дослідження Пуденко І. В. та визначення відповідності критеріям і нормативним вимогам до дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія.

Актуальність теми дисертації. Актуальність дослідження Пуденко І. В. зумовлена сукупністю соціально-психологічних та медико-психологічних детермінант, що постають перед сучасною Україною. У контексті трансформації системи інклюзивної освіти та соціального захисту особливу важливість набувають не лише питання абілітації дітей із порушеннями розвитку, але й аналіз психологічного стану їхнього найближчого оточення, зокрема матерів.

Органічне ураження нервової системи (ОУНС) у дитини являє собою тривалу, а часом і незворотну ситуацію, яка кардинально впливає на життєвий шлях матері. Дисертація зосереджена на дослідженні суб'єктивного благополуччя матерів, які виховують дітей з ОУНС. У роботі зроблено акцент на позитивному функціонуванні особистості, виходячи за рамки традиційного клінічного підходу. Авторка справедливо підкреслює, що традиційна дефіцитарна модель, зосереджена виключно на патологіях дитини, поступово поступається місцем ресурсно-орієнтованому підходу. Дослідження «суб'єктивного благополуччя» в умовах такого складного життєвого виклику набуває особливої значущості, оскільки воно дає можливість вийти за рамки діагностики лише депресивних чи тривожних станів та розглянути жінку як особистість, здатну до «процвітання» навіть у найскладніших обставинах.

Авторка послуговується моделлю PERMA, яка охоплює п'ять ключових аспектів: позитивні емоції, залученість, стосунки, сенс і досягнення. Паралельно використовується теорія самодетермінації Е. Десі та Р. Раяна. Такий підхід відповідає сучасній тенденції світової науки, яка передбачає перехід від «моделі дефіциту» до «моделі ресурсу». На відміну від робіт, де благополуччя переважно розглядається через призму задоволеності життям, Пуденко І. В. аналізує його як багатовимірний конструкт, до складу якого входить також посттравматичне зростання (ПТЗ).

Тема набуває актуальності через брак системних досліджень, що поєднували б когнітивні оцінки життєвих ситуацій, емоційні стани та ціннісно-сміслові структури матерів дітей з ОУНС. Дослідження спрямоване на задоволення потреб практичної психології у створенні науково обґрунтованого алгоритму підтримки сімей, які виховують дітей із складними порушеннями розвитку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах наукових розробок кафедри психології розвитку факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка за темами: «Розвиток цілісної особистості в контексті соціальних змін: психологічні, соціологічні та педагогічні аспекти» (номер державної реєстрації 0114U003481); «Психологічне забезпечення освітньо-професійної соціалізації особистості в умовах воєнного стану» (номер державної реєстрації 0123U102098).

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна полягає в отриманні таких здобутків, зокрема: *вперше*: з'ясовано змістовні характеристики суб'єктивного благополуччя матерів, які виховують дітей з ОУНС; побудовано теоретичну модель суб'єктивного благополуччя матерів дітей з ОУНС, що містить когнітивний, афективний та конативний компоненти; встановлено рівні суб'єктивного благополуччя матерів, які виховують дітей з ОУНС та його чинники (рівень депресивної симптоматики та тривожності, суб'єктивна оцінка тяжкості хвороби дитини «дуже тяжкий», цінність «добррозичливість», копінг-стратегія «соціальне відволікання»); розроблено та апробовано «Програму психологічної підтримки матерів, які виховують дітей з ОУНС»; *уточнено*: поняття суб'єктивного благополуччя матерів, які виховують дітей з ОУНС; психологічні

особливості батьків, які виховують дітей з порушеннями розвитку та їхні типи реакцій на появу такої дитини; *удосконалено*: діагностичний інструментарій дослідження особливостей суб'єктивного благополуччя матерів, які виховують дітей з ОУНС.

Ступінь обґрунтованості наукових положень та висновків, сформульованих у дослідженні. Завдяки чітко сформульованим меті, завданням, об'єкту та предмету дослідження, дисертацію було сплановано й виконано на високому науковому рівні. Наукові результати та висновки, отримані авторкою, вирізняються належною обґрунтованістю та достовірністю, що стало можливим завдяки застосуванню релевантних методів наукових досліджень: теоретичні (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення й систематизація); емпіричні (бесіда, спостереження, опитування, зокрема сучасні психодіагностичні методики, адаптовані для української вибірки); методи математично-статистичної обробки даних (описова статистика, кореляційний аналіз, регресійний аналіз, кластерний аналіз, непараметричний дисперсійний аналіз за критерієм Крускала-Волліса, непараметричний Т-критерій Вілкоксона).

Теоретична основа дослідження ґрунтується на фундаментальних положеннях провідних психологічних підходів, дослідженнях вітчизняних і закордонних науковців та практиків, а також на сучасних досягненнях із суміжних галузей наук. Структура і кількість опрацьованих літературних джерел (222, з яких 90 – англомовних) свідчить про глибину проведеного дослідження, авторка посилається на сучасні праці відомих науковців, пропонує власне бачення досліджуваної проблеми.

Емпіричну базу становить вибірка зі 171 респондента, діти яких діти яких є пацієнтами реабілітаційних та корекційних центрів у м. Києві. Із них 93 матері, які виховують дітей з ОУНС, 36 матерів дітей з психічними розладами та 42 матері нормотипових дітей. Репрезентативність вибірки, коректне застосування методів математичної статистики та збалансований підхід до аналізу даних сприяли отриманню достовірних висновків.

Авторкою дисертаційного дослідження розроблено та успішно апробовано програму психологічної підтримки, спрямовану на стабілізацію емоційного стану

матерів дітей з ОУНС. Метою програми було також сприяти актуалізації їх внутрішніх ресурсів і створенню психологічних умов для поступової трансформації травматичних переживань. Результати емпіричного впровадження програми підтвердили її ефективність, що засвідчено статистично значущим зниженням рівня депресивної симптоматики та тривожності серед учасниць.

Наукові положення та висновки, викладені в дисертаційному дослідженні, ґрунтуються на ретельно зібраних і всебічно проаналізованих даних. Вони є належно обґрунтованими, а також логічно впорядкованими, що повністю узгоджується із поставленою метою дослідження. Ці результати забезпечують як теоретичну, так і практичну значущість роботи.

Практичне значення дисертаційної роботи. Матеріали дисертаційного дослідження мають потенціал для практичного застосування фахівцями у сфері психології, зокрема практичними психологами, працівниками центрів соціальних служб, консультантами реабілітаційних центрів, а також у контексті освітніх і медичних установ. Їх можна використовувати для організації цілеспрямованої психологічної підтримки родин, які виховують дітей із особливими потребами. Здобуті в ході дослідження результати також доцільно впроваджувати в програми професійної підготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів у галузі психології, що сприятиме підвищенню рівня їхньої компетентності та ефективності роботи з інклюзивною родиною..

Практична значущість цієї роботи є беззаперечною та має кілька напрямів розвитку. По-перше, апробований діагностичний інструментарій може бути ефективно використаний практикуючими та клінічними психологами для оцінки стану матерів у реабілітаційних центрах. По-друге, встановлення зв'язку між фінансовим благополуччям і психологічним станом матерів створює додаткові аргументи на користь посилення державних програм підтримки цих родин. Нарешті, запропонована програма підтримки матерів є готовим практичним рішенням, яке демонструє високу ефективність у зміцненні резильєнтності та зниженні проявів депресивних симптомів у жінок, які беруть участь у програмі.

Оцінка змісту і завершеності дисертації. Дисертаційна робота являє собою завершене, цілісне та структуроване наукове дослідження, яке демонструє

наявність особистого внеску авторки. Вона є результатом самостійно проведених досліджень, а висновки та рекомендації, представлені в дисертації, обґрунтовані завдяки логічному та послідовному викладенню матеріалу. Структура роботи відзначається узгодженістю, що забезпечує взаємопов'язаність її розділів.

У першому розділі детально розглянуто теоретико-методологічні основи проведеного дослідження, здійснено ґрунтовний аналіз поняття суб'єктивного благополуччя, визначено його структурні компоненти, а також ідентифіковано ключові чинники, що впливають на формування цього феномену. Авторка приділила особливу увагу переходу від загальнофілософських інтерпретацій до більш конкретизованих психологічних моделей, що дає можливість виокремити особливості суб'єктивного благополуччя осіб, які знаходяться у складних життєвих умовах, зокрема матерів, які виховують дітей з психофізіологічними порушеннями. У роботі запропоновано авторське визначення поняття суб'єктивного благополуччя для зазначеної групи, а також обґрунтовано теоретичну модель цього явища для матерів, котрі виховують дітей з ОУНС.

У другому розділі представлено результати констатувального експерименту, у рамках якого проведено порівняльний аналіз матерів дітей із різними типами порушень (порушення центральної нервової системи та психічні розлади) та нормотипових дітей. З'ясовано наявність значущих кореляцій між рівнем суб'єктивного благополуччя матерів дітей із ОУНС та такими чинниками: рівень тривожності, прояви депресивної симптоматики, використання копінг-стратегії «орієнтація на емоції» й суб'єктивне сприйняття тяжкості захворювання дитини. Виділено три типи матерів залежно від їхнього рівня суб'єктивного благополуччя, які отримали назви «вразливий», «адаптивний» і «ресурсний», із подальшим детальним описом їхніх характеристик.

У третьому розділі розглянуто зміст та результати формувального експерименту, спрямованого на надання психологічної підтримки матерям, які виховують дітей з ОУНС. Створена програма психологічної підтримки вирізняється своєю збалансованістю та включає такі ключові елементи: психоедукацію, ресурсно-стабілізаційний компонент, аналітично-рефлексивний підхід, засоби для регуляції когнітивно-емоційного стану та інтеграцію отриманого

досвіду. Авторка здійснює ґрунтовний аналіз результатів апробації запропонованої програми. Її ефективність підтверджено статистично значущими результатами, зокрема зниженням рівня депресивної симптоматики й тривожності у експериментальній групі. Також виявлено зменшення акценту на особистих досягненнях на користь пошуку сенсу життя, підсилення позитивного емоційного фону та поліпшення якості міжособистісних стосунків.

Основні результати дослідження викладено у висновках дисертації, відповідно до визначених завдань. Наукові праці доповнюють ключові положення дисертаційної роботи.

Дотримання принципів академічної доброчесності. Дисертаційне дослідження позбавлене елементів компіляції, фабрикації, плагіату чи неавторизованих запозичень. Усі результати, запозичені з праць інших авторів, належним чином документовані за допомогою відповідних посилань на першоджерела.

Мова та стиль викладення результатів. Дисертаційне дослідження виконано академічною українською мовою з коректним використанням термінологічного апарату. Авторка проявляє високий рівень наукового мислення та чіткий виклад матеріалу, забезпечуючи логічність, структурованість і відповідність академічному стилю. Текст доповнено інформативними таблицями та ілюстраціями, які сприяють більш ефективному сприйняттю отриманих результатів дослідження.

Дисертаційна робота включає всі обов'язкові структурні елементи та повністю відповідає вимогам, встановленим для цього виду наукових праць. Форматування тексту виконано відповідно до актуальних нормативів, затверджених Міністерством освіти і науки України.

Оприлюднення результатів дисертаційної роботи. Основні результати дисертаційної роботи представлені у 10 наукових публікаціях. Серед них 4 статті, з яких 2 написані у співавторстві, опубліковані у фахових виданнях, що входять до переліку МОН України, а також 1 стаття у науковому виданні іншої країни. Окрім того, основні положення дослідження викладено у формі 5 доповідей, включених до збірників тез міжнародних та всеукраїнських наукових конференцій. Це

підтверджує належний рівень апробації матеріалів дисертації.

Дискусійні положення та зауваження. Відзначаючи високий професійний рівень роботи, а також наукову і практичну цінність результатів, отриманих Пуденко Іриною Віталіївною, вважаємо за необхідне звернути увагу на окремі дискусійні моменти та висловити деякі зауваження і побажання.

1. Висновки дослідження свідчать про те, що суб'єктивна оцінка тяжкості захворювання дитини відіграє вагомішу роль у прогнозуванні материнського благополуччя, ніж об'єктивний клінічний діагноз. Однак, у роботі недостатньо висвітлено, які конкретно внутрішні фактори, наприклад, індивідуальні риси особистості чи попередній життєвий досвід, визначають те, що одна матір сприймає стан своєї дитини як «критичний», тоді як інша — як «важкий, але контрольований» за аналогічних клінічних показників.

Авторка дисертаційного дослідження наголошує, що саме суб'єктивне сприйняття хвороби як «дуже тяжкої» є ключовим предиктором низького рівня благополуччя матерів. Водночас варто звернути увагу на ідеї, розроблені в межах моделі сімейного стресу Double ABCX, а також на висновки канадських дослідників із групи CanChild. Дані цих досліджень свідчать, що в умовах важких порушень центральної нервової системи існує певна межа материнського благополуччя, зумовлена фізичною залежністю дитини (наприклад, неможливістю здійснювати самообслуговування). Ця межа не може бути подолана виключно за допомогою когнітивної переоцінки ситуації. Хоча психологічні ресурси здатні сприяти адаптації до складних життєвих обставин, рівень благополуччя матері дитини із серйозними функціональними обмеженнями ніколи не зрівняється із середнім показником загальної популяції.

Сучасна наукова література чітко розмежовує дві складові тягара догляду: об'єктивний (кількість годин догляду, характер медичних маніпуляцій) та суб'єктивний (емоційне ставлення матері до догляду). Водночас наголошується, що в ситуаціях, коли об'єктивний тягар перевищує критичний поріг (наприклад, спричиняє депривацію основних потреб матері), роль суб'єктивних чинників як захисних ресурсів істотно знижується. Це свідчить про те, що психологічна допомога матерям виявиться малоефективною без належного соціального

підкріплення. Така ситуація підкреслює необхідність обґрунтування меж застосування підходу позитивної психології, аби уникнути звинувачень у його відриві від реальних соматичних та соціально-побутових умов життя цих жінок.

Дослідження проводилось у період 2023–2025 рр., і його результати мають особливу релевантність для українського контексту. Варто зазначити, що 30–40% матерів дітей з інвалідністю на сьогодні є внутрішньо переміщеними особами (ВПО). Їхній статус значно змінює доступ до соціальних і психологічних ресурсів, що впливає на рівень суб'єктивного благополуччя. Тому авторці дослідження слід було б окремо проаналізувати цю змінну та врахувати її вплив на результати роботи.

2. Авторка дисертації відносить копінг-стратегію «соціальне відволікання» до факторів, що впливають на благополуччя. У межах класичних теорій «відволікання» часто розглядається як пасивний та унікальний підхід до здолаття стресу, що в довгостроковій перспективі може мати негативні наслідки. Проте сучасні українські дослідження, проведені в умовах війни, демонструють, що стратегія відволікання може слугувати своєрідним «рятівним механізмом» для тимчасового збереження психологічної стабільності. Водночас, за відсутності переходу до активних копінг-стратегій, тривале використання цієї моделі може сприяти розвитку хронічного емоційного вигорання. Це викликає питання: чи не є таке благополуччя лише «тимчасовим ілюзорним захистом»? Окрім того, варто дослідити вплив цієї стратегії на ефективність реабілітаційних заходів для дитини. Надмірне захоплення «відволіканням» з боку матері потенційно загрожує зниженням уваги до актуальних потреб дитини, що може мати негативні наслідки в контексті її психологічного і емоційного розвитку.

3. Автор акцентує увагу на посттравматичному зростанні як позитивному явищі, що спонукає до переоцінки цінностей і духовного розвитку. Однак проблема «парадоксу ПТЗ» полягає у тому, що високий рівень посттравматичного зростання у батьків нерідко супроводжується проявами клінічно значущої тривоги. Така суперечність піднімає питання, чи можна розглядати ПТЗ як однозначний показник психологічного благополуччя, якщо попутно не враховуються симптоми посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Було б цікаво дізнатися думку

автора щодо взаємозв'язку між інтенсивним ПТЗ і високим рівнем тривоги, які нерідко спостерігаються у матерів «ресурсного типу».

4. Використання PERMA-Профайлера, адаптованого для загальної популяції, в межах специфічної вибірки також викликає дискусії. Існує сумнів, чи враховує обрана методика особливості компонента «Сенс» для матерів дітей із органічними ураженнями нервової системи. У таких випадках сенс часто набуває екзистенційного або жертвовного характеру, що може суттєво відрізнятися від розуміння «процвітання», типового для загальної популяції.

5. У третьому розділі представлено докази ефективності програми підтримки безпосередньо після її завершення. Однак постає питання, чи має автор дані щодо тривалості цих змін у довгостроковій перспективі — через 3 або 6 місяців після завершення програми. Такий відтермінований контроль є важливим для оцінки стійкості та життєздатності запропонованої корекційної моделі. Особливо критичним є дослідження результатів через 6–12 місяців, яке у представленій роботі не висвітлено. Було б доречним включити до дисертації аналіз повторних даних, що демонструють довготривалий вплив програми підтримки на матерів.

6. Варто також звернути увагу на кілька менш масштабних зауважень. По-перше, добробут матері нерідко підривається не самим діагнозом дитини, а негативним ставленням суспільства (стигматизацією), що в дослідженні не розглянуто як окремий фактор. По-друге, автор називає «доброзичливість» цінністю, яка впливає на суб'єктивне благополуччя. Однак у психології вигорання надмірна доброзичливість часто супроводжується відсутністю особистих меж, що, у свою чергу, може призводити до депресивних станів. І, нарешті, в кластерному аналізі згадується фінансовий стан, але не конкретизується, чи здатна психологічна програма допомогти «вразливому типу», якщо базові економічні потреби залишаються невирішеними — адже саме ці потреби є критичними для більшості таких родин в Україні.

Водночас висловлені зауваження та пропозиції жодним чином не знижують загальної високої оцінки дисертації, яка слугує прикладом ретельного, змістовного та глибоко опрацьованого наукового дослідження.

Висновок про дисертаційну роботу.

Вважаю, що дисертаційна робота Пуденко Ірини Віталіївни на тему «Суб'єктивне благополуччя матерів, які виховують дітей з органічним ураженням нервової системи» виконана на високому науковому рівні, відповідає принципам академічної доброчесності та є завершеним дослідженням, що має значний теоретичний і практичний внесок у галузь педагогічної та вікової психології. Робота пропонує ефективні інструменти для підтримки матерів, що є надзвичайно важливим для збереження людського капіталу України.

За рівнем актуальності, науковою новизною, фундаментальністю й практичною цінністю здобутих результатів, а також за обґрунтованістю наукових висновків, їх достовірністю та якісним оформленням дисертація повністю відповідає вимогам чинного законодавства щодо захисту дисертацій, зокрема, «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів» затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27.07.2013 року №567 зі змінами внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України №656 від 19.08.2015 року та №1159 від 30.12.2015 року. Вважаю, що авторка дисертації, Пуденко Ірина Віталіївна, цілком заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія.

Офіційний опонент:

кандидат психологічних наук, доцент

завідувачка кафедри психології

Мелітопольського державного

педагогічного університету

імені Богдана Хмельницького

Олеся ПРОКОФ'ЄВА

